

Г. М. Арзютов, М. Б. Гуска, М. В. Гуска

ТРАДИЦІЙНІ ЗАСОБИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗАПОРІЗЬКИХ КОЗАКІВ

На основі аналізу науково-методичних публікацій виявлені істотні ознаки традиційної фізичної культури, зроблена спроба визначення її поняття, представлена класифікація традиційних козачих засобів фізичного виховання.

Ключові слова: традиційна фізична культура, Кубанське козацтво, традиційні козачі засоби фізичного виховання.

Процес відродження самосвідомості народів, що населяють її, перманентно триває в Україні та Російській Федерації, нерозривно пов'язаний з поверненням до цінностей традиційної народної культури [7, с.12]. Це повною мірою відноситься і до фізичної культури. У зв'язку з цим, в роботах вчених, дослідників і практиків все частіше звучать терміни “традиційна фізична культура”, “традиційні засоби фізичного виховання” [1, с.6].

Величезний інтерес, що усе більш посилюється до відродження козачих традицій у Запорізькій, Чернігівській, Полтавській та інших областях, обумовлений їх винятковою багатовіковою самобутністю, найбагатшою етнічною культурою і загально визнаними заслугами перед Вітчизною, також диктує необхідність визначення понять “Традиційна фізична культура козаків” і “традиційні козачі засоби фізичного виховання”. У науково-методичній літературі по педагогіці і теорії фізичної культури ці поняття чітко не визначені, хоча багато дослідників використовують їх у своїх роботах в різному контексті [4, с.15].

Також залишаються невизначеними критерії віднесення різних засобів фізичного виховання до розряду “традиційних народних (козачих)”.

Таким чином, визначення (конструювання) понять “Традиційна фізична культура козаків” (ТФК) і “традиційні козачі засоби фізичного виховання”, а також критеріїв “традиційності” різноманітних засобів фізичного виховання є актуальними.

1. Традиційна фізична культура – суть і структура.

Традиційна фізична культура як об'єкт наукового дослідження складений по своїй структурі і функціям. У науково-методичній літературі зустрічається два основні підходи в розумінні суті: перший з них базується на її осмисленні на основі сучасних уявлень про фізичну культуру [8; 9]; другий – на неадекватності і методологічній неточності прямого перенесення сучасних уявлень теорії і методики фізичної культури на ТФК, виявленні характерних тільки для неї ознак [3, с.11].

При цьому фахівцями серйозно розглядається ідея про взаємозв'язану, нерозчленовану традиційних, класичних і сучасних форм фізичної культури в сучасній системі фізичного виховання.

На нашу думку, ці два напрями не суперечать, а лише взаємодоповнюють один одного, оскільки, на наш погляд, ТФК є невід'ємною частиною загальної фізичної культури. В той же час, очевидна недостатня визначеність істотних рис ТФК, на які слід звернути особливу увагу.

На думку К.Д. Ушинського, для досягнення успіхів в педагогіці необхідно спиратися на систему, створену самим народом, в якій враховуються природні схильності людини, своєрідність національного характеру, що склався під впливом середовища і обставин [13].

Спроба теоретико-методологічного осмислення ТФК була зроблена в роботі А. Шамака і В. Залуцької [11].

Автори описують і формулюють основні особливості ТФК, що відрізняють її від сучасних форм фізичної культури, дають розгорнуті визначення понять “традиція” і “традиційність”, аналізують механізм формування традицій, роль стереотипів в цьому механізмі, відмічають особливості підходу до вивчення ТФК, виділяють основні підсистеми ТФК як системи, у свою чергу, нероздільною частиною культури традиційного суспільства.

Так, під традиційною фізичною культурою А. Шамак розуміє “діяльність традиційного суспільства по формуванню, розвитку, удосконаленню і підтримці певного рівня фізичних якостей людини з метою виховання особи хазяїна, захисника роду, Вітчизни”. Автори також виділяють найбільш значні і характерні елементи структури ТФК, суспільства, що фіксуються в усі періоди функціонування, і на підставі цього визначають наступні основні підсистеми ТФК: 1 – загальна(побутова) ФКУ; 2 – прикладна ФКУ; 3 – лікувальна фізична культура; 4 – матеріальна база ТФК; 5 – соціальні інститути сфери фізичної культури; 6 – духовні цінності ТФК. При цьому, як відзначається в роботі, перші з цих трьох підсистем співвідносяться з видами ТФК, наступні дві забезпечують її функціонування, остання визначає ціннісний (аксіологічний) аспект ТФК.

У структуру ТФК входять такі елементи і напрями діяльності, як народна валеологія з елементами народної медицини і цілительства, різні форми видовищних мистецтв, пов'язані з фізичною культурою і включаючи танець, акробатику, пластику рухів тіла, рухливі ігри, прийоми масажу, національні військові єдиноборства, психофізичні ритуали народних релігійних дій, діяльність учителів і майстрів ТФК по фізичному вихованню підростаючого покоління.

Особлива роль в системах ТФК усіх народів світу належить комплексам загальнорозвиваючих гімнастичних вправ. У цих комплексах відбивається дух народу, що створив їх, і, порівнюючи комплекси гімнастики старогрецької палестри з арабо-мусульманськими гімнастиками, гімнастичними комплексами індійської йоги, китайського ушу і цигун, загальнорозвиваючими гімнастиками інших східно-азіатських народів, можна відчуті їх колосальні відмінності культурно-історичного характеру.

А. Шамак і В. Залуцька виділяють наступні особливості ТФК, що відрізняють її від сучасної фізичної культури і характеризують особливості її функціонування в соціальному середовищі:

- 1) семіотична (значима, символічна) форма створення, збереження і передачі інформації (через ігри, обряди, танці, військово-прикладну діяльність і т. д.);
- 2) безпосередня участь особи в різноманітних формах і видах фізичної культури, включаючи участь у війнах, фізичній праці, полюванні і т. д.;
- 3) спадкоємність форм фізичної культури з покоління в покоління;
- 4) колективний характер функціонування будь-яких форм ТФК в синтезі з індивідуальними зусиллями їх розвитку;
- 5) синкретизм, нероздільність елементів у середині видів ТФК.

Адамович Г.Э. [3] до числа характерних особливостей ТФК відносить:

- 1) зв'язок ТФК з релігійними традиціями і світоглядом;
- 2) національну обмеженість і відносну "закритість" систем ТФК, їх здатність до запозичення тих елементів фізичної культури інших народів, які відповідають національному менталітету;
- 3) фольклорний характер ТФК, її взаємозв'язок з усною народною творчістю.

Ми розділяємо точку зору Г.Е. Адамовича [2] про те, що "Кожен народ має і користується тільки ним розробленою оригінальною системою фізичного виховання, частиною народної культури, яка є незмінною упродовж віків, що являється, тому її можна назвати традиційною. Розвиток і збереження традиційних культурологічних підходів до виховання підростаючого покоління обумовлений генетичними особливостями, характерними для різних народів, природно-кліматичними умовами в місцях їх проживання, домінуючим устроєм в господарській діяльності етносу, відмінностями у світогляді".

Актуальним для визначення поняття "Традиційна фізична культура" є питання про критерії традиційності засобів, методів і форм фізичного виховання.

С.С. Єрмаков [10] пропонує "критерії традиційності", які, на наш погляд, дозволяють відрізнити дійсно традиційні засоби фізичного виховання від "новоділів", що видають себе за такі:

1. Записані етнологами: усе те, що дійшло до нас безпосередньо від носіїв, в крайньому випадку, очевидців (останнє – тільки з рядом обмовок). Разом з ними повинні існувати традиційні реконструйовані практики, які означають системи або фрагменти систем, вигляд і сенс яких відновлені по залишках або письмових джерелах.

2. Ефективність. Якщо методика неефективна, вважати її традиційною скрутно. Народні методи мають бути дієвими, інакше навряд чи вони проіснували б довгий час.

3. Системи мають бути внутрішньо несуперечливі, бо спиралися на багатовіковий досвід народного життя. У нашому випадку традиційні засоби фізичного виховання мають бути "впізнанні", їх повинні приймати і визнавати безпосередні носії традиційної культури.

Матеріали, що відбивають основи традиційної фізичної культури, самотутні засоби, методи, форми, усна народна творчість служать потужним джерелом розвитку сучасної теорії і практики фізичної культури і спорту, сприяють зростанню духовності, взаєморозумінню між різними народами, що населяють Росію і Україну. Звернення фахівців в області фізичної культури і спорту, учених, педагогів до традицій фізичного виховання цих народів, критичне осмислення життєвого і педагогічного досвіду попередніх поколінь дозволяє виявити найбільш ефективні засоби, методи і форми, сприяючи успішному фізичному розвитку молодого покоління.

2. Традиційна фізична культура Запорізьких козаків.

Формування особливостей фізичного виховання і елементів військової підготовки йшло одночасно із становленням Запорізького козацтва як субетносу. Його основу склали дві етнічні культурні традиції в їх локальних варіантах: російському (донському, воронезькому, курському та ін.) і українському (харківському, полтавському, чернігівському та ін.). До середини XIX ст. ядро загальнозапорізької культурної традиції, у тому числі і в контексті фізичного виховання, сформувалося досить повно.

С.Г. Александров визначає, що метою фізичного виховання Запорізького козацтва є формування загально фізичного, військово-прикладних умінь і навичок, що дозволяють ефективно здійснювати трудову і професійну діяльність, спрямовану на захист Вітчизни [5].

Здавна центральними аспектами у вихованні козачої молоді були: військово-патріотичний, трудовий і моральний. Козаків ростили патріотами, трудівниками, глибоко моральними віруючими людьми, готували до захисту Вітчизни.

3. Традиційні козачі засоби фізичного виховання.

На формування засобів фізичного виховання козаків вирішальний вплив зробив основний рід їх діяльності – освоєння і захист нових земель і супутні їм військові зіткнення. У зіткненнях і походах, повсякденному життю козаки виробляли і удосконалювали необхідні для виживання навички і уміння, переймаючи і використовуючи усе краще у інших народів [14, с.17].

Українська земля і її клімат визначали характер трудової діяльності і супутні їй навички; ритм і циклічність повсякденного життя відбивалися в прикметах, обрядах і народному календарі; розуміння здорового способу життя і засоби для його підтримки, формували міцне здоров'я; властиві тільки для козаків види військово-прикладної підготовки, народні ігри і танці робили свою не повторюваність. Традиційні засоби фізичного виховання козаків доказали свою життєвість і ефективність упродовж багатьох віків; враховують усе різноманіття навичок і відомий в області фізичного виховання і військово-прикладної підготовки, що склалися історично на Хортиці; мають достатню гнучкість і адаптивність, тому застосовні і нині з урахуванням сучасних реалій. І головне – вони пронизані духом Запорізького козацтва як носія, хранителя

і захисника народних знань і цінностей. Ці цінності залишаються незмінними: здоров'я народу, обробіток рідної Землі і її захист від будь-яких посягань, життя у згоді з духовними і природними традиціями, їх усвідомлення і передача подальшим поколінням.

Спроба визначення поняття "Традиційні козачі засоби фізичного виховання", їх перелік і класифікація зроблені у роботах [15, с.16]. Будучи частиною ТФК запорізьких козаків, традиційні засоби фізичного виховання повинні відроджуватися і реконструюватися з урахуванням традиційних і сучасних наукових представлень.

До традиційних засобів фізичного виховання козаків ми відносимо:

1. Фізичні вправи військово-прикладного характеру: кінна підготовка (скачки, джигітовка, рубка лози, боротьба верхом та ін.); єдиноборства ("у грудки", "на поясах", "на хрест", кулачні бої, "стінка на стінку", а також різні реконструкції в області рукопашного бою); рухові дії холодною зброєю (шашкою, кинджалом, списом, "кішкою", перначем, бойовою косою, нагайкою від "фехтування" до метання в ціль); стрільба з різної зброї і в різних умовах.

2. Фізичні вправи побутового характеру: перенесення трудових умінь і навичок в область військово-прикладних (використання коси, лопати, арапника, нагайки і інших інструментів як бойової зброї).

3. Фізичні вправи досугового характеру (традиційні ігри і народні танці).

4. Походи, орієнтування, системи виживання з використанням традиційних засобів козаків. Це облаштування табору, устаткування притулку, приготування їжі, козачі знання по наданню допомоги хворим і пораненим.

5. Оздоровчі сили природи. Емпіричне знання і використання природних сил завжди було властиве народному світогляду і використовувалося, та і досі використовується, в практичних цілях.

Висновки. Таким чином, характерними особливостями ТФК є:

- приналежність до традиційної культури цього народу, зв'язок з релігійними традиціями і світоглядом;
- синкретизм, внутрішня нероздільність елементів, її складових;
- спадкоємність форм фізичної культури з покоління в покоління і їх "впізнанність", прийнятність для представників подальших поколінь (колективна пам'ять народу);
- прикладність і ефективність засобів фізичного виховання, перевірена історично;
- семіотична форма створення, збереження і передачі інформації;
- колективний характер функціонування будь-яких форм ТФК в синтезі з індивідуальними зусиллями їх розвитку;
- відносна "закритість" і здатність до запозичення тих елементів ТФК інших народів, які відповідають національному менталітету.

Традиційна фізична культура запорізького козацтва – історично сформувалася в українській козачій культурі і має усі ознаки традиційної фізичної культури системи, яка спрямована на збереження і підтримку здоров'я; формування загально фізичних, військово-прикладних умінь і навичок, що дозволяють ефективно здійснювати трудову і професійну діяльність, спрямовану на захист Вітчизни; формування духовних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Адамович Г.Э. Традиционные формы физической культуры белорусов: рабочая программа / Г.Э. Адамович. – Минск, 2006. – Режим доступа: <http://www.krivich.com/teaching/programm2-1.php>.
2. Адамович Г.Э. Искусство подготовки славянских воинов : учеб. пособие / Г.Э. Адамович. – М. : Ладога-100, 2006. – 216 с.
3. Адамович Г.Э. Психологическая концепция информационного реконструирования народных традиций физической культуры / Г.Э. Адамович. – Минск, 2010. – 48 с.
4. Александров С.Г. Физическое воспитание детей и молодежи Кубанского казачества (сер. XIX – нач. XX вв.) : историко-этнографический очерк / С.Г. Александров. – Краснодар, 1999. – 116 с.
5. Александров С.Г. Модель физического воспитания детей и молодежи кубанского казачества (сер. XIX – нач. XX вв.) / С.Г. Александров // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – Краснодар. – 1998. – № 4. – С. 41–44.
6. Аюбов В.Х. Историко-педагогические предпосылки формирования традиционной физической культуры ногайского народа : автореф. дис. ... канд. пед. наук / В.Х. Аюбов. – 2006. – 25 с.
7. Бондарь Н.И. Очерки традиционной культуры казачества России / под ред. Н.И. Бондаря. – Краснодар, 2002. – Т. 1. – 560 с.
8. Виленский М.Я. Ценности физической культуры и их интериоризация учащимися / М.Я. Виленский // Спорт в школе. – 2007. – № 17. – С. 20–22.
9. Выдрин В.М. Динамика разработки теории физической культуры / В.М. Выдрин // Культура физическая и здоровье / ВГПУ. – Воронеж, 2004. – С. 5–6.
10. Ермаков С.С. К вопросу о критериях традиционности этносуггестивных и близких к ним техник / С.С. Ермаков // Славянская этносуггестология в повседневном бытии и обеспечении здорового образа жизни : материалы I международной практической конференции. – Минск, 2006. – С. 12–15.
11. Залуцкая В. Фізичная культура на Беларусі (ад старажытнасці да пачатку XX ст.) / В. Залуцкая, А.А. Шамак. – Минск, 2005. – 25 с.
12. Захаров А.В. Традиционная культура в современном обществе / А.В. Захаров // Социологические исследования. – 2004. – №7. – С. 105–115.
13. К.Д. Ушинский и русская школа. Беседы о великом педагоге / под ред. Е.П. Белозерцева. – М., 1994. – С. 54–95.

On the basis of analysis of scientifically-methodical publications the substantial signs of traditional physical culture, done attempt of determination of her concept, presented classification of traditional cossack facilities of physical education, are educued.

Key words: traditional physical culture, the Zaporozhe cossacks, traditional cossack facilities of physical education.

Отримано: 14.08.2013